

Volksliedverzamelaar Ate Doornbosch krijgt ANV-Visserneerlandia prijs

A.J. Dekker

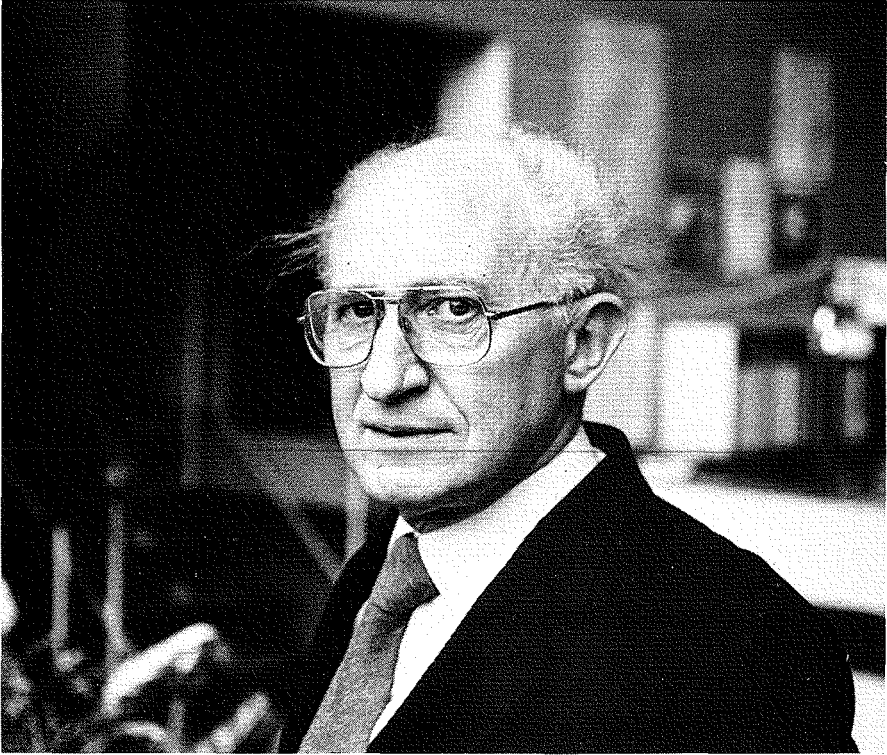
Op 28 juni 1990 is de ANV-Visserneerlandia prijs van het Algemeen-Nederlands Verbond (Vereniging ter bevordering van de Nederlandse taal en cultuur) onder grote publieke belangstelling in het Mediacentrum op het Omroepkwartier te Hilversum uitgereikt aan Ate Doornbosch. Doornbosch ontving de prijs voor al het werk dat hij in verband met het Nederlandstalige volkslied heeft verricht. De prijs wordt toegekend aan mensen die zich verdienstelijk hebben gemaakt op het terrein van de Nederlandse taal en cultuur. Doornbosch heeft ruim twintig jaar als medewerker van het P.J. Meertens-Instituut volksliederen verzameld in Nederland en incidenteel ook in Vlaanderen. De liederen bevinden zich in het volksliedarchief van het Instituut. Sinds enkele jaren werkt het Instituut samen met de Muziekbibliotheek van het Nederlands Omroepproductie Bedrijf (NOB) aan een meerdelige publicatie van de liederen in de reeks *Onder de groene linde*¹. Inmiddels zijn twee delen verschenen. De reeks ontleent haar naam aan het gelijknamige radioprogramma dat Doornbosch al sinds 1957 bijna wekelijks presenteert en dat een centrale rol heeft gespeeld in het vinden van de honderden zangers en zangeressen die hij in de loop van de jaren heeft bezocht. Ton Dekker hield bij de uitreiking van de prijs namens het P.J. Meertens-Instituut de onderstaande toespraak.

* *
*

Er is binnen de volkskunde geen onderwerp zo met emoties beladen als het volkslied. Het wordt al in de achttiende eeuw in Duitsland verheven tot de meest zuivere uiting van de ziel van het volk. Deze waardering leidt er spoedig toe dat men daar en in andere Europese landen de door het volk gezongen liederen gaat optekenen en in liedbundels gaat publiceren.

In Nederland is men in die tijd daar nog helemaal niet aan toe. Aan het eind van de achttiende eeuw publiceert de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen een bundel zogeheten volksliedjes juist met het doel om de door het volk gezongen liedjes te vervangen. In het voorwoord tot de bundel constateert de secretaris van de Maatschappij eerst een verschil tussen de liedjes van de gemene man en de aanzienlijke man: hoewel volgens hem de liedjes van beiden meestal op hetzelfde neerkomen, op wijn en liefde, getuigen die van de aanzienlijke man van meer kunst en beschaving dan die van de geringe werklieden met hun onbetamelijke en smerige liedjes die dan nog bovendien vaak tussen de godsdienstige liederen door gezongen worden. "De Maatschappij", zo vervolgt hij, "vooronderstelde, dat de deugd en de algemeene verlichting onder de natie veel veld zouden winnen, wan-

neer men den geringen burger, zijnen volkstoos [d.w.z. de melodie van zijn liedjes] liet behouden, doch den inhoud der liedjens zodanig hervormde, dat dezelve niet alleen de goede zeden niet kwetsten, maar deeze, boven dien, zeer sterk konden bevorderen¹².

Ate Doornbosch. Foto VARA

Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw begint men in Nederland het belang in te zien van de door het volk zelf gezongen liederen. In het buitenland zijn er dan al vele bundels met dergelijke liederen gepubliceerd. In zijn boek *Het lied in de middeleeuwen* uit 1883 stelt Gerrit Kalff dat de lagere standen de oude volksliederen het best bewaard hebben. Hij verzet zich ook krachtig tegen het idee van de beschaafde standen dat deze liederen alleen maar “grove onkieschheden, zouteloze aardigheden en wartaal” zouden bevatten³. Hij geeft ook aan waar dat vooroordeel vandaan komt: “Waar hooren onze beschaafde standen het volk gewoonlijk zingen? Op straat. En zij, die zingen (ik zonder de straatjongens uit) verkeerden dan meestal in een opgewonden toestand of zijn volkomen beschonken⁴. Er zijn volgens Kalff honderden liederen waar de beschaafde standen nog nooit van gehoord hebben en die voor het grootste deel onschuldig, streng zedelijk of godsdienstig van aard zijn. Dat ze onbekend zijn komt doordat men zich niet op

de hoogte wenst te stellen van de cultuur van de lagere standen. "Ik verkeerde" aldus Kalff, "bijna een jaar lang onder soldaten (...) en hield daarna dikwijls mijne aandacht op het volk gevestigd. Nu beweer ik volstrekt niet dat ik die lagere standen reeds ken, want ze te leeren kennen is zeer moeilijk, maar toch is de indruk, dien ik van hen ontving zeker veel gunstiger dan die van velen, welke hen veel minder kennen en steeds met souvereine minachting op hen neerzien"⁵. Kalff geeft ook aan hoe en waar men hun liederen moet verzamelen. Men moet veel op straat zijn, ook de achterbuurten bezoeken, letten op de liederen die meisjes en vrouwen zingen, veel in kleinere steden en bij de boeren rondzwerven, onder matrozen, soldaten en werklui verkeren en altijd een open oor hebben voor hetgeen om je heen gezongen wordt. Kalff bekent overigens zelf daartoe nauwelijks gelegenheid gehad te hebben.

Kalffs woorden hebben geen direct effect. Volksliedonderzoekers die de achterbuurten intrekken, staan niet op. Pas in de twintigste eeuw worden eindelijk de eerste schuchtere pogingen ondernomen om gezongen liederen op te tekenen. Kenmerkend is dat de initiatieven niet uit de wetenschappelijke universitaire wereld komen, maar van al dan niet wetenschappelijk opgeleide amateurs. Jaap Kunst is de eerste die op Terschelling in het begin van deze eeuw een hoeveelheid liederen uit de volksmond noteert en publiceert⁶. Hij komt daartoe omdat hij als student rechten zijn vakanties geregeld doorbrengt op Terschelling waar hij als zanger en violist aan allerlei muzikale evenementen op het eiland meedoet. Iets dergelijks zien wij bij het volksverhaal: rond de eeuwwisseling is het de arts Cornelis Bakker die in Broek in Waterland een fraaie collectie sprookjes, sagen, raadsels en liederen uit de mond van zijn patiënten optekent⁷.

Na de eerste wereldoorlog begint er door de snelle maatschappelijke veranderingen een zekere bezorgdheid over het verdwijnen van de plattelandscultuur te ontstaan. Illustratief is de hartekreet van Jaap Kunst in de tweede druk van *Terschellinger Volksleven* uit 1937: "En angstig vraag ik mij af: hoe lang nog? Want een achteruitgang is onmiskenbaar. Internationaal operette-tuig en afschuwelijke café-chantant-producten dreigen, de laatste jaren in versterkte mate door toedoen van de radio, ook op ons eiland de volksziel te vergiftigen en de voorvaderlijke liederen te verdringen (...) O, Schellingers, houdt uw oude gebruiken, uw feesten en liederen in eere, zij zijn uw kostbaarst bezit"⁸.

Kenmerkend voor de belangstelling voor het volkslied zijn verder de vele pogingen, o.a. van Jop Pollmann en Piet Tiggers, om het kunstmatig in leven te houden. Deze activiteiten krijgen na de tweede wereldoorlog politieke steun en resulteren in de in 1951 opgerichte Raad voor de Nederlandse Volkszang⁹.

Ook in wetenschappelijke kring ontstaat, iets minder uitbundig, belangstelling voor het volkslied. Al vóór de tweede wereldoorlog komt P.J. Meertens, het hoofd van het in de jaren dertig opgerichte dialect- en volkskundebureau dat later het P.J. Meertens-Instituut zal worden, met het plan om naar Duits voorbeeld een Nederlands volksliedarchief op te richten¹⁰. Dat komt er via de Raad voor de Nederlandse Volkszang pas na de oorlog, in 1953, met als eerste hoofd de musicologe Marie Veldhuyzen¹¹. Onder haar leiding wordt begonnen met de codificatie

van Nederlandse liederen waarbij het accent sterk ligt op het zogenaamde dode lied in oude liedboekjes en handschriften¹². Dat lijkt mij gelet op de voorgeschiedenis geen toeval. Pas op aandringen van mensen uit de Raad voor de Nederlandse Volkszang begint de musicologe Will Scheepers in de jaren vijftig nog levende liederen uit de mondelinge overlevering te verzamelen. Zij moet dit tijdrovende en moeilijke werk voornamelijk in haar eentje en in haar vrije tijd doen. Ondanks alle beperkingen heeft zij toch veel liederen van allerlei soort op de band weten vast te leggen. Haar verzameling is echter nogal willekeurig samengesteld. Ze was namelijk volledig afhankelijk van het steeds geringer wordende aanbod van zangers. Haar activiteit beperkte zich bovendien tot het opnemen van de liederen; aan zangers en context besteedde ze volgens de toenmalige gewoonte nauwelijks aandacht. In het begin van de jaren zestig kwam er een eind aan haar verzamelwerk¹³.

Ate Doornbosch was toen al enkele jaren met veel succes bezig oude liederen te verzamelen door middel van zijn radioprogramma *Onder de groene linde*. In 1965 werd hij als veldwerker aangesteld op het Volksliedarchief dat inmiddels een onderdeel van het P.J. Meertens-Instituut was geworden. Doornbosch kwam niet via de wetenschap, maar vanuit een geheel andere hoek, de praktische bevordering van de amateuristische muziekbeoefening door middel van de radio, op het spoor van het volkslied. Dat had het grote voordeel dat hij niet werd gehinderd door allerlei theorieën over het volkslied en hierdoor de ruimte had om puur op basis van zijn veldwerk een eigen soort kennis op te bouwen en zijn eigen benadering te ontwikkelen. Omgekeerd vertoonde hij ook niet de minste neiging om het zingen van de oude liederen weer te doen herleven. Ook dat was een voordeel. Toen hij op het Meertens-Instituut kwam te werken, had hij zich als veldwerker en als samensteller van *Onder de groene linde* al een grote faam verworven, waardoor hij direct een min of meer onaantastbare positie binnen het Instituut innam. Dit bood hem gelegenheid om gewoon zijn eigen weg als volksliedverzamelaar te blijven gaan en zodoende een enorme verzameling van duizenden liederen op te bouwen, precies waar in Nederland de grootste behoefte aan bestond¹⁴.

Die verzameling is, zoals wij weten, op een unieke wijze door middel van zijn radioprogramma tot stand gekomen. Door dit programma, met name door de eigen wijze waarop Doornbosch dit presenteert, is er uit het hele land over een periode van ruim dertig jaar een permanente stroom van reacties van luisteraars, vaak potentiële zangers, binnengekomen die de basis vormen van de verzameling Doornbosch.

De bijzondere waarde van deze verzameling wordt bepaald door een combinatie van factoren. Wat de verzameling in de eerste plaats al uniek maakt, is dat ze zich over een relatief groot gebied, heel Nederland, uitstrekt en zelfs liederen uit Vlaanderen bevat. Daar moet onmiddellijk aan toegevoegd worden dat dit grote gebied buitengewoon intensief en langdurig is bewerkt, niet met een bezoekje hier en daar, maar met honderden bezoeken in het hele land, waarbij zangers vaak herhaaldelijk bezocht werden. Bovendien is er dan nog de correspondentie met

deze zangers en met de duizenden niet bezochte brieven-schrijvers die op zich zelf al een schat aan informatie over het in deze eeuw gezongen liedrepertoire bevat. Die omvang, intensiteit en lange periode hangen nauw samen met de wijze waarop Doornbosch te werk is gegaan in zijn radioprogramma en in zijn veldwerk.

Op veldwerk wordt in de wetenschap wel eens wat neergekeken, vooral als het niet onmiddellijk gevolgd wordt door analyse en theorievorming. Daar staat tegenover dat door wetenschappelijke analyse het veldwerk weer in het gedrang kan komen. Doornbosch, die op het P.J. Meertens-Instituut binnen dit spanningsveld moest opereren, heeft steeds voorrang gegeven aan het veldwerk. Daaraan heeft hij nu deze prijs te danken en daarmee heeft hij de wetenschap de beste dienst bewezen.

We zouden er echter verkeerd aan doen om zijn veldwerk als het alleen maar verzamelen van zoveel mogelijk liederen bij zoveel mogelijk zangers te beschouwen. Het moet eerder als onderzoek, als speurwerk naar liederen, melodieën, ontbrekende liedfragmenten, liedgenres, verspreidingswegen en functies van liederen gekarakteriseerd worden. Door dit speurwerk kon hij zijn luisteraars en zichzelf ruim dertig jaar boeien. Het verschaftte ons, en het wetenschappelijke volksliedonderzoek in binnen- en buitenland, voor het eerst inzicht in de omvang van het Nederlandse liedrepertoire in deze eeuw en de geografische verspreiding van de liederen. Deze kon dankzij het intensieve speurwerk via radioprogramma en veldwerk voor honderden liederen met een hoge mate van zekerheid vastgesteld worden. Dit speurwerk verschaftte ons ook inzicht in de vele factoren die de verspreiding van de liederen hebben bewerkstelligd en waarvan we voordien geen enkel benul hadden: variërend van binnen- en buitenlandse seizoenwerkers, koppelarbeid, turfgraverijen, handelsroutes en scheepvaart tot de Belgische vluchtelingen in de eerste wereldoorlog¹⁵. Zijn speurwerk leverde tevens voor het eerst nauwkeurige kennis op van de functies en betekenissen die het zingen van liederen voor de mensen kon hebben, de omstandigheden waarin de liederen gezongen werden, de wijze waarop ze overgeleverd werden en de vele factoren die een eind hebben gemaakt aan de zangcultuur¹⁶. Of deze zangcultuur in een nieuwe vorm doen voortleven. Hiermee doel ik op zijn studie, samen met Marleen van Winkoop-Deurvorst, van de hedendaagse zang- en danscultuur op Terschelling. Een van de schaarse voorbeelden van op hedendaags veldwerk gebaseerd volkskundig onderzoek in Nederland¹⁷.

Het belang van de door Doornbosch opgetekende liederen reikt verder dan Nederland alleen. Een flink deel van deze liederen heeft immers een internationale verspreiding. Ze worden bestudeerd door de internationale balladecommissie waarvan Doornbosch sinds jaar en dag deel uitmaakt. Nederland vormde voorheen nogal eens een lelijke witte vlek op de kaart. Dat is nu grondig veranderd. Buitenlandse liedonderzoekers kijken met een zekere afgunst naar het resultaat van het Nederlandse speurwerk.

Ik wil niet bij u de indruk wekken dat we er nu met het werk van Doornbosch helemaal zijn en op zijn lauweren kunnen rusten. In tegendeel. Ook zijn verzameling vertoont de onvermijdelijke beperktheden van iedere verzameling en we zijn

nog maar net begonnen met de eerste wetenschappelijke verwerking en publicatie van de liederen¹⁸. Maar voor het vele werk dat in het Nederlandse volksliedonderzoek nog verricht kan worden is nu wel een goede basis aanwezig. En dat is de verdienste van Ate Doornbosch.

Folksong collector Ate Doornbosch gets cultural prize

This article offers a short survey of the collection of and research into folksongs in the Netherlands with particular attention to the work of Ate Doornbosch who in the last thirty years collected through his radio programme *Onder de groene linde* some 10.000 folksongs.

1. *Onder de groene linde. Verhalende liederen uit de mondelinge overlevering. Verzameld door Ate Doornbosch.* Onder redactie van M.B.G. van Dijk, H.J. Kuijer en A.J. Dekker (eindred.) Deel 1-2 (Amsterdam 1987-1989).
2. *Volks-liedjens, uitgegeeven door de Bataafsche Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (Amsterdam 1803).
3. G. Kalff, *Het lied in de middeleeuwen* (Leiden 1884) 746.
4. Ibidem, 746.
5. Ibidem, 747.
6. Jaap Kunst, *Terschellinger Volksleven. Gebruiken, feesten, liederen. Met vele illustraties naar foto's en ruim 80 muziekbijlagen* (Uithuizen 1915).
7. A.J. Dekker, '150 jaar Nederlands volksverhaalonderzoek', *Volkkundig Bulletin* 4 (1978) 1-28: 17-18.
8. Jaap Kunst, *Terschellinger Volksleven. Gebruiken, feesten, liederen, dansen. Met 27 illustraties naar fotografieën, ruim 120 melodieën en een kaartje.* Tweede, herziene en vermeerderde druk. (Den Haag 1937) 37.
9. Zie over ontstaan, geschiedenis en opheffing van de Raad: Bram Pak, 'Van de Raad', *Signaal* juni 1972, 1-5.
10. Al in zijn op 26 mei 1932 uitgesproken jaarverslag over 1931 spreekt Meertens als secretaris van de Koninklijke Vereniging Het Nederlandsche Lied deze wens uit: "De instelling van een centraal bureau van het Nederlandse lied zou geen overbodige weelde zijn". Jaarverslag, p. 13. Meertens was later ook bestuurslid van de Raad voor de Nederlandse Volkszang.
11. Zie over haar: F. H. Matter, 'In memoriam Marie Veldhuizen', *Volkkundig Bulletin* 16 (1990) 49-52.
12. F.H. Matter, 'Het Volksliedarchief in Amsterdam', *Open* 5 (1973) 207-212.
13. Haar laatste opnamen verrichtte zij in 1964. Over haar activiteiten en werkwijze is nog weinig bekend. Hubert F. Jans schreef een kort, geïllustreerd bericht 'Wetenschap en unieke hobby' over haar veldwerk in de *Katholieke Illustratie* 94 nr. 21 (21 mei 1960) 8-11.
14. Zie de Inleiding in *Onder de groene linde. Verhalende liederen uit de mondelinge overlevering, verzameld door Ate Doornbosch.* Onder redactie van M.B.G. van Dijk, H.J. Kuijer en A.J. Dekker (eindred.). Deel 1 (Amsterdam 1987).
15. Ibidem.
16. Ate Doornbosch, 'Enkele functies van het zingen in het nabije verleden', *Neerlands Volksleven* 17 nr. 3 (1967) 263-274.
17. Ate Doornbosch en Marleen van Winkoop-Deurvorst, 'De dans- en zanggroepen van Terschelling. Verslag van een veldonderzoek I, II, III', *Volkkundig Bulletin* 3 (1977) 67-79; 4 (1978) 30-38; 107-117.
18. Zie noot 1.